

Παρουσίαση του έργου του Γκέοργκ Λούκατς *Ιστορία και ταξική συνείδηση*

Αντίθεση

Ποιος ήταν ο Γκέοργκ Λούκατς

Γεννήθηκε το 1885 στη Βουδαπέστη και πέθανε στην ίδια πόλη το 1971. Ήταν γόνος αστικής οικογένειας. Ο πατέρας του ήταν ένας από τους διευθυντές της μεγαλύτερης τράπεζας της Ουγγαρίας. Ο ίδιος έγινε διδάκτωρ της πολιτικής οικονομίας (1906) και κατόπιν διδάκτωρ της φιλοσοφίας (1909). Πριν ενταχθεί στο επαναστατικό κίνημα και τον μαρξισμό, η πνευματική του αντίληψη είχε διαμορφωθεί κατά κύριο λόγο από τη γερμανική Φιλοσοφία της Ζωής (Lebensphilosophie), κυρίως τον Ντιλτάι και τον Ζίμμελ, καθώς και από τον νεοκαντιανισμό, κυρίως τη φιλοσοφία του Εμίλ Λασκ. Μέχρι τότε το έργο του κινούνταν κυρίως στο πλαίσιο της ρομαντικής κριτικής του καπιταλισμού.

Όπως λέει ο ίδιος στον Πρόλογο του 1967 για την έκδοση του δεύτερου τόμου των απάντων του, στον οποίο περιλαμβάνονται και το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*¹: «ήδη ως μαθητής του Γυμνασίου είχα διαβάσει κάποια έργα του Μαρξ. Αργότερα, γύρω στα 1908, μελέτησα επίσης *Το Κεφάλαιο*, προκειμένου να βρω μια κοινωνιολογική θεμελίωση για τη διατριβή μου πάνω στο σύγχρονο δράμα. Εκείνη την εποχή με ενδιέφερε ο “κοινωνιολόγος” Μαρξ, ιδωμένος μέσα από μεθοδολογικά γυαλιά που

είχαν σε μεγάλο βαθμό διαμορφωθεί από τον Ζίμμελ και τον Μαξ Βέμπερ. Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου ξαναέπιασα τη μελέτη του Μαρξ· αυτή τη φορά όμως με καθοδηγούσε ήδη ένα γενικό φιλοσοφικό ενδιαφέρον: επηρεασμένο κυρίως από τον Χέγκελ [...] Από την άλλη, ο αντιφατικός χαρακτήρας των κοινωνικοπολιτικών μου αντιλήψεων με έφεραν σε μια διανοητική σχέση με τον συνδικαλισμό, κυρίως με τη φιλοσοφία του Ζωρζ Σορέλ. Επεδίωκα να υπερβώ τον αστικό ριζοσπαστισμό, με απωθούσε όμως η σοσιαλδημοκρατική θεωρία (κυρίως ο Κάουτσκι). Ο Έρβιν Σάμπο, πνευματικός ηγέτης της ουγγρικής αριστερής αντιπολίτευσης εντός της σοσιαλδημοκρατίας, μου επέστησε την προσοχή στον Σορέλ. Σε αυτό προστέθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου η εξοικείωσή μου με το έργο της Ρόζας Λούξεμπουργκ».

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε βαθιά κρίση στην κοσμοθεωρία του, ενώ η Ρώσικη Επανάσταση έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην προσχώρησή του στους επαναστατικούς κύκλους – «μόνο το 1917 πήρα μια απάντηση στα προβλήματα που μέχρι τότε μου φαινονταν άλυτα». Σύμφωνα και πάλι με τα δικά του λόγια, εν μέσω μιας παγκόσμιας κρίσης προσχώρησε από τη μία τάξη στην άλλη (Πρόλογος 1967).

Έτσι, τον Δεκέμβρη του 1918 εντάχθηκε στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ουγγαρίας και στρατεύτηκε στο κομμουνιστικό κίνημα. Τον Φεβρουάριο του 1919 γίνεται

1. Γκέοργκ Λούκατς, *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, Εκδόσεις των Συναδέλφων, 2023. Όλα τα αποσπάσματα του βιβλίου που παρατίθενται στο κείμενο προέρχονται από αυτή την έκδοση.

μέλος της ημι-παράνομης Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος και μέλος του κεντρικού του οργάνου, της *Κόκκινης Εφημερίδας*, συμβάλλοντας στην προεργασία για την εγκαθίδρυση της εξουσίας των συμβουλίων στην Ουγγαρία. Στη Δημοκρατία των Συμβουλίων (Μάρτιος έως Αύγουστος 1919) υπήρξε λαϊκός Επίτροπος Παιδείας και Πολιτισμού και πολιτικός Επίτροπος στον Κόκκινο Στρατό. Με τη νίκη της λευκής αντεπανάστασης έναντι της Δημοκρατίας των Συμβουλίων, ο Λούκατς καταδικάστηκε σε θάνατο. Κατάφερε να σωθεί διαφεύγοντας στη Βιέννη όπου έζησε πολλά χρόνια χωρίς χαρτιά. Το 1920 η αυστριακή κυβέρνηση σχεδίαζε να τον απελάσει πίσω στη Βουδαπέστη, όπου κατά πάσα πιθανότητα θα τον εκτελούσαν. Ως απάντηση, δημοσιεύθηκε σε διάφορες γερμανικές εφημερίδες μια ανοιχτή επιστολή με τον τίτλο «Για τη σωτηρία του Γκέοργκ Λούκατς» που, μεταξύ άλλων, είχε την υπογραφή του Τόμας Μαν. Το 1929, ο Τόμας Μαν παρενέβη ξανά με μια ανοιχτή επιστολή προς τον καγκελάριο της Αυστρίας ζητώντας ένα μόνο καθεστώς πολιτικού ασύλου για τον Λούκατς, αίτημα που απορρίφθηκε από τους Αυστριακούς αξιωματούχους. Έτσι, το 1930 ο Λούκατς μεταβαίνει στη Μόσχα για να παραμείνει ασφαλής. Πάνω από είκοσι πέντε χρόνια αργότερα, το 1956, ο Λούκατς συμμετείχε και στη δεύτερη Δημοκρατία των Συμβουλίων στην Ουγγαρία ως Υπουργός Πολιτισμού. Μετά τη συντριβή της από τη σταλινική αντεπανάσταση, ο Λούκατς εξορίζεται στη Ρουμανία και καταδικάζεται ξανά σε θάνατο. Αυτή τη φορά σώζεται με την παρέμβαση παλιών του φίλων και συντρόφων, όπως η Άννα Ζέγκερς. Επιστρέφει στη Βουδαπέστη το 1957 όπου έζησε μέχρι το τέλος της ζωής του σε δυσμένεια. Παρέμεινε πάντα μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος αλλά το 1968 υπερασπίστηκε

δημόσια την εξέγερση στην Τσεχοσλοβακία και τον Γαλλικό Μάη, ασκώντας κριτική στη Σοβιετική Ένωση και στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ουγγαρίας.

Εκτός από μαρξιστής, ο Λούκατς δήλωνε μπολσεβίκος και λενινιστής, παρόλο που ο Λένιν τον είχε κατακρίνει ως «υπεραριστερό» για τις θέσεις που είχε εκφράσει εναντίον του κοινοβουλευτισμού σε ένα άρθρο που είχε γράψει το 1920 στο περιοδικό *Kommunismus*. Στο εν λόγω άρθρο υποστήριζε τις θέσεις της τάσης των συμβουλευτικών κομμουνιστών εντός του KPD εναντίον της συμμετοχής στις πρώτες εκλογές για το Ράιχσταγκ μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο – τις οποίες αργότερα αποκήρυξε. Παρ' όλα αυτά, διατήρησε τη φήμη του ανένταχτου ριζοσπάστη, του αντικορφορμιστή. Ακόμη και όταν προσπάθησε να προσαρμοστεί στην επίσημη γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως έκανε αρκετές φορές στη διάρκεια της ζωής του, ο Λούκατς παρέμενε ενοχλητικός για το καθεστώς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σύλληψή του το 1941 στη Σοβιετική Ένωση από τη NKVD, τη μυστική αστυνομία της Σοβιετικής Ένωσης, και οι ανακρίσεις στις οποίες υποβλήθηκε με την κατηγορία ότι ήταν μέλος ενός τροτσκιστικού δικτύου κατασκόπων.

Οι βασικές θεματικές με τις οποίες καταπιάστηκε στο έργο του είναι οι εξής:

- Αισθητική (σε όλες τις φάσεις της συγγραφικής του πορείας)
- Ιστορία της φιλοσοφίας (*Ο νεαρός Χέγκελ, Η καταστροφή του Λόγου*)
- Πολιτική φιλοσοφία (Οντολογία του κοινωνικού είναι, Ηθική)
- Φιλοσοφία της ιστορίας (με emblematicό έργο το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*)

Ιστορικό πλαίσιο, υποδοχή, επικρίσεις και πορεία του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*

Το βιβλίο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* εκδόθηκε στο Βερολίνο το 1923 από τον εκδοτικό οίκο Malik Verlag, ονομαστό για τη σύνδεσή του με το κίνημα του Νταντά στο Βερολίνο και, ευρύτερα, με το επαναστατικό κίνημα της περιόδου. Πρόκειται για μια ανθολογία κειμένων που είχαν γραφτεί από το 1919 έως το 1922, δηλαδή εντός μιας έντονα επαναστατικής περιόδου. Όπως γράφει ο ίδιος ο Λούκατς στον Πρόλογο του 1967: «Το βιβλίο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* γεννήθηκε σε μια τέτοια μεταβατική περίοδο εσωτερικής κρίσης [...] Αποτελείτο εν μέρει από παλαιότερα κείμενα που τα επεξεργάστηκα ξανά. Εκτός από αυτά που έχω αναφέρει ήδη και είχαν γραφτεί το 1919 [αναφέρεται στα κείμενα “Τι είναι ο ορθόδοξος μαρξισμός;” και “Η αλλαγή λειτουργίας του ιστορικού υλισμού”, τα οποία επεξεργάστηκε ξανά για την έκδοση του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, χωρίς όμως να αλλάξει τη βασική τους κατεύθυνση], υπάρχει και το κείμενο με τίτλο “Ταξική συνείδηση” (που γράφτηκε το 1920). Τα δύο κείμενα για τη Ρόζα Λούξεμπουργκ [“Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ως μαρξίστρια” (Ιανουάριος 1921) και “Κριτικές παρατηρήσεις στην ‘Κριτική της Ρώσικης Επανάστασης’ της Ρόζας Λούξεμπουργκ” (Ιανουάριος 2022)] όπως και το κείμενο “Νομιμότητα και παρανομία” (Ιούλιος 1920) συμπεριλήφθηκαν στη συλλογή χωρίς ουσιαστικές αλλαγές. Εντελώς καινούρια, και καθοριστικής βέβαια σημασίας, είναι τα εξής δύο κείμενα: “Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου” (1923) και “Μεθοδικές παρατηρήσεις για το ζήτημα της οργάνωσης” (Σεπτέμβριος 1922). [Το τελευταίο βασίστηκε στο κείμενο “Οργανωτικά ζητήματα της επαναστατικής πρωτοβουλίας”

που δημοσιεύτηκε το 1921, αμέσως μετά τη Δράση του Μάρτη, στο περιοδικό *Die Internationale*.] Επομένως, κυριολεκτικά μιλώντας, το βιβλίο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* είναι ένας συνοπτικός απολογισμός της εξέλιξής μου, ξεκινώντας από τα τελευταία χρόνια του πολέμου».

Αρχικά το βιβλίο δέχτηκε πολύ θετικές κριτικές. Μεταξύ αυτών που αναγνώρισαν τη σπουδαιότητα του έργου ήταν και ο Καρλ Κορς, που στο επίμετρο του εξίσου μεγάλης σημασίας έργου του *Μαρξισμός και φιλοσοφία* (1923) σημείωνε «με χαρά τη θεμελιώδη συμφωνία» του με τον Λούκατς. Σύντομα όμως ξεκίνησαν οι επιθέσεις. Ο Λούκατς κατηγορήθηκε για ιδεαλισμό, υποκειμενισμό, ακόμα και για ελλιπή γνώση και κατανόηση του έργου του Μαρξ. Οι κριτικές προέρχονταν κατά κύριο λόγο από υποστηρικτές αυτού που αποκαλούμε «σοβιετικό μαρξισμό», με όλα τα στοιχεία θετικισμού και επιστημονισμού που τον διακρίνει. Στο Πέμπτο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1924, λίγους μήνες μετά τον θάνατο του Λένιν, ο Ζινόβιεφ αποκάλυψε τους Λούκατς και Κορς «προφέσορες ενός θεωρητικού ρεβιζιονισμού που δεν μπορούσε να γίνει ανεκτός στην Κομμουνιστική Διεθνή», ενώ άρθρο στην *Πράβντα* την ίδια περίοδο επισήμαινε ότι οι δυο τους θα έπρεπε να εκπαιδευτούν στις θεμελιώδεις αρχές του μαρξισμού. Η «θεωρητική κριτική» πήγαινε χέρι-χέρι με τη συκοφαντία.

Ο κεντρικός ρόλος που αποδίδεται στο προλεταριάτο και στην ταξική του συνείδηση, στον υποκειμενικό παράγοντα, όσον αφορά την επανάσταση και τη δημιουργία της κομμουνιστικής κοινωνίας, έπαιξε προφανώς ρόλο στις πολιτικές επιθέσεις που δέχτηκε το βιβλίο και ο συγγραφέας του. Και αυτό παρόλο που ο Λούκατς στο ίδιο αυτό έργο, στο δοκίμιο «Μεθοδι-

κές παρατηρήσεις για το ζήτημα της οργάνωσης», εκθειάζει το μπολσεβίκικο κόμμα αποδίδοντάς του ως αρετές όλα όσα δεν διέθετε, όπως σημειώνει κριτικά ο Γκυ Ντεμπόρ στην *Κοινωνία του θαύματος*.

Εντέλει, αποδείχθηκε ότι το *Ιστορία και ταξική συνείδηση* είναι ένα από τα σημαντικότερα έργα, αν όχι το σημαντικότερο, της επαναστατικής θεωρίας του 20ου αιώνα, επηρεάζοντας βαθιά τη Σχολή της Φρανκφούρτης, τον Σαρτρ, τον Γκυ Ντεμπόρ και πολλούς άλλους. Μετά το 1923 το βιβλίο εξαφανίστηκε αφού ο ίδιος ο συγγραφέας το απαρνήθηκε αποδεχόμενος την κριτική που του ασκήθηκε. Ωστόσο, πολλά χρόνια αργότερα, τη δεκαετία του 1990, ανακαλύφθηκε στο Ινστιτούτο Λένιν της Μόσχας ένα χειρόγραφο του Λούκατς όπου υπερασπίζεται το *Ιστορία και ταξική συνείδηση* έναντι δύο εκ των επικριτών του (László Rudas και Abram Deborin). Το κείμενο έχει τον τίτλο *Chvostismus und Dialektik* (Ουραγισμός και διαλεκτική) και γράφτηκε ή το 1925 ή το 1926. Όσον αφορά το ίδιο το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, χρειάστηκε να περάσουν πολλές δεκαετίες μέχρι να επανεκδοθεί: το 1960 δημοσιεύτηκε η γαλλική μετάφραση ενώ στα γερμανικά επανεκδόθηκε το 1968. Η πρώτη αγγλική μετάφραση κυκλοφόρησε μόλις το 1971.

Στο βιβλίο αναπτύσσονται με εξαίσιο τρόπο τα σημαντικότερα ζητήματα της επαναστατικής θεωρίας και πρακτικής. Ο αναγνώστης έχει την ευκαιρία να εντυπώσει σε μια αριστοτεχνική μελέτη της συνύφανσης του αντικειμενικού και του υποκειμενικού παράγοντα. Σε αδρές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι βασικοί τρεις άξονες του βιβλίου είναι οι εξής: (α) ανάλυση της διαλεκτικής μεθόδου, (β) θεωρία της προλεταριακής επανάστασης και (γ) θεωρία της πραγματοποίησης. Επί της ουσίας, πρόκειται για ένα εγχειρίδιο της μαρξιστι-

κής μεθόδου. Αντανακλά τη μετάβαση του Λούκατς στον μαρξισμό, σε αντίθεση με την προοπτική του προηγούμενου βιβλίου του, *Η θεωρία του μυθιστορήματος*, που ήταν ακόμα εκείνη των «επαναστατών χωρίς επανάσταση» που έβρισκαν ως διέξοδο την απόσυρση από την κοινωνία.

Πρόθεση του συγγραφέα ήταν επίσης να συμβάλει στη συζήτηση που γινόταν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο σχετικά με την ορθή θεώρηση του καπιταλισμού, σχετικά με την επανάσταση και τη σοσιαλιστική αλλαγή. Η εν λόγω «διπλή στόχευση δεν είναι τυχαία, εφόσον χαρακτηριστικό των διαλεκτικών εγχειρημάτων είναι η ενότητα μορφής και περιεχομένου, μεθοδολογίας και συστηματικής θεώρησης» (βλ. σχετικά την Εισαγωγή του Κ. Καβουλάκου στο Γκέοργκ Λούκατς, *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*, Εκκρεμές, 2006, σελ. 14).

Τι περιέχει το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*

Διαλεκτική μέθοδος

Στον Πρόλογο της πρώτης έκδοσης του βιβλίου το 1923, ο Λούκατς θέτει τα θέματα για αυτό που πρόκειται να ακολουθήσει στα δοκίμια του έργου: «Παραμένουμε [...] πιστοί στη θεωρία του Μαρξ χωρίς να προβαίνουμε σε κάποια απόπειρα απόκλισης, βελτίωσης ή διόρθωσης. Τα δοκίμια που περιλαμβάνονται στο βιβλίο δεν έχουν καμία υψηλότερη αξίωση πέρα από το να παράσχουν μια *ερμηνεία*, μια παρουσίαση της θεωρίας του Μαρξ στο πνεύμα του Μαρξ. Αυτή η “ορθοδοξία” όμως δεν σηματοδοτεί κάποια πρόθεση να διαφυλαχτεί η “αισθητική ακεραιότητα” του συστήματος του Μαρξ [...] Αντίθετα, διέπεται από την αντίληψη ότι στη θεωρία και τη μέθοδο του Μαρξ βρέθηκε *επιτέλους η σωστή μέ-*

θοδος γνώσης της κοινωνίας και της ιστορίας. Αυτή η μέθοδος είναι ιστορική στην εσώτερη ουσία της. Είναι αυτονόητο ότι πρέπει να εφαρμόζεται αδιάκοπα στον ίδιο της τον εαυτό, και αυτό αποτελεί ένα από τα βασικά σημεία των δοκιμίων του ανά χείρας βιβλίου».

Η ζωτική ουσία αυτής της μεθόδου είναι η *διαλεκτική*. Πρωτεύων σκοπός της μεθόδου είναι η *γνώση του παρόντος*.

Τι σημαίνει ότι η μέθοδος πρέπει να εφαρμόζεται αδιάκοπα στον ίδιο της τον εαυτό; Η διαλεκτική μέθοδος είναι μια συνειδητή, κριτική, αναστοχαστική και ιστορική προσέγγιση που ενσωματώνει τη διαδικασία και τη συνείδηση της αντικειμενικής ανάπτυξης με σκοπό την προώθηση της επανάστασης. Κεντρικό χαρακτηριστικό αυτής της διαλεκτικής είναι επομένως η υπέρβαση των ιδίων της των προϊόντων («θέσεις», «ανακαλύψεις»), η ταυτόχρονη επιβεβαίωση της σχετικής αλήθειας και του ψεύδους τους, καθώς οι παλιές έννοιες και θεωρίες καθίστανται ανεπαρκείς και εμποδίζουν την προσπάθεια αντιμετώπισης των νέων προβλημάτων που παρουσιάζει η ιστορική διαδικασία. Η ιστορική αλλαγή δεν περιλαμβάνει μόνο τη διαδοχή γεγονότων και θεσμών στο πλαίσιο αμετάβλητων κατηγοριών, αλλά και την τροποποίηση και αντικατάσταση των τελευταίων (χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί ο ιστορικός μετασχηματισμός των κατηγοριών της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας). Επομένως, η απόρριψη φαινομενικά αμετάβλητων αξιωμάτων μπορεί να καταστεί αναγκαία για την πρόοδο της γνώσης. Η διάψευση των «θέσεων» και των «ανακαλύψεων», με την εμβάθυνση και τη συγκεκριμενοποίηση ολόκληρης της μεθόδου, μπορεί έτσι να θεωρηθεί ως η ύψιστη επιβεβαίωση της εγκυρότητας και της ζωτικότητάς της, ως η απόδειξη ότι παραμέ-

νει συντονισμένη με το αντικείμενό της. Το κριτήριο της ορθοδοξίας είναι επομένως η προσήλωση στη διαλεκτική μέθοδο, που προϋποθέτει την προλεταριακή επανάσταση. Όπως γράφει ο Λούκατς στο δοκίμιο «Τι είναι ο ορθόδοξος μαρξισμός;»: «σε κάθε “μεταφυσική” παρατήρηση το αντικείμενο της παρατήρησης παραμένει άθικτο, αμετάβλητο και, συνεπώς, η ίδια η παρατήρηση παραμένει απλώς *ενατενιστική* και όχι πρακτική, ενώ για τη διαλεκτική μέθοδο αποτελεί θεμελιώδες ζήτημα η *αλλαγή της πραγματικότητας*». Παρά τις κατηγορίες που έχει δεχθεί ο Λούκατς περί διαχωρισμού της μεθόδου από το περιεχόμενο, στην πραγματικότητα ισχύει ακριβώς το αντίθετο: ασκεί κριτική σε κάθε απόπειρα διαχωρισμού μεθόδου και πραγματικότητας. Όπως σημειώνει ο Μαρξ στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* από όπου παραθέτει και ο Λούκατς: «σε κάθε ιστορική, κοινωνική επιστήμη [...] οι κατηγορίες εκφράζουν μορφές ύπαρξης, προσδιορισμούς ύπαρξης».

Ο Λούκατς ανακαλύπτει εκ νέου τη χεγκελιανή, διαλεκτική διάσταση του μαρξισμού και την αντιπαραθέτει στον οικονομισμό: «Αυτό που διακρίνει τον μαρξισμό από την αστική επιστήμη δεν είναι η κυριαρχία των οικονομικών κινήτρων στην επεξήγηση της ιστορίας αλλά η σκοπιά της ολότητας» («Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ως μαρξίστρια»). Ωστόσο, «η κατηγορία της ολότητας δεν αναιρεί τις στιγμές της οδηγώντας σε μια αδιαφοροποίητη ενότητα, σε μια ταυτότητα. Η μορφή εμφάνισης της ανεξαρτησίας τους, της αυτονομίας που κατέχουν στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, αποκαλύπτεται ως απλή φαινομενικότητα μόνο εφόσον έρθουν μεταξύ τους σε μια διαλεκτική, δυναμική σχέση, μόνο εφόσον κατανοηθούν ως διαλεκτικές, δυναμικές στιγμές μιας, επίσης διαλεκτικής και δυναμικής, ολότητας [...]

Υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών στιγμών. Αυτό συμβαίνει σε κάθε οργανικό όλον [...] Η αλληλεπίδραση που εννοούμε εδώ υπερβαίνει την αμοιβαία επίδραση μεταξύ αντικειμένων που κατά τα λοιπά είναι αμετάβλητα...» («Τι είναι ο ορθόδοξος μαρξισμός;»).

Για την κατανόηση της έννοιας της ολότητας και του πώς το άμεσα δεδομένο διαμεσολαβείται μέσα από την ένταξή του στη συνολική ιστορική διαδικασία, ο Λούκατς παραθέτει ένα απόσπασμα από το έργο του Μαρξ, *Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο*: «Μια βαμβakoκλωστική μηχανή είναι μια μηχανή για το κλώσιμο του βαμβακιού. Μονάχα μέσα σε ορισμένες σχέσεις γίνεται κεφάλαιο. Αποσπασμένη απ' αυτές τις σχέσεις, είναι τόσο λίγο κεφάλαιο όσο ο χρυσός αυτός καθ' αυτός είναι χρήμα, ή όσο η ζάχαρη είναι η τιμή της ζάχαρης» («Τι είναι ο ορθόδοξος μαρξισμός;»). Όπως συμπεραίνει ο Λούκατς, «η αδιάκοπη αλλαγή των μορφών αντικειμενικότητας² όλων των κοινωνικών φαινομένων στην αδιάλειπτη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση, η δυνατότητα κατανόησης του αντικειμένου από τη λειτουργία του στην καθορισμένη ολότητα εντός της οποίας δρα, καθιστά τη διαλεκτική θεώρηση της ολότητας –και μόνο αυτή!– ικανή να συλλαμβάνει την *πραγματικότητα ως κοινωνικό γίνεσθαι*» (ό.π.). Συνεπώς, η έννοια της ολότητας δεν παραπέμπει τάχα σε κάποια εξάλειψη της ετερότητας του ποιοτικά μοναδικού, όπως υποστηρίζουν

κάποιες λανθασμένες κριτικές, αλλά αντίθετα στη διάσωσή του από την ισοπέδωση που υφίσταται όταν χρησιμοποιούνται αφηρημένες καθολικές έννοιες, μέσω της ιστοριοποίησης του, μέσω της ένταξής του στη «συγκεκριμένη ολότητα του ιστορικού κόσμου». Το ποιοτικά μοναδικό μπορεί να συλληφθεί και να κατανοηθεί μόνο εντός της συγκεκριμένης ιστορικής ολότητας στην οποία ανήκει. Αντίθετα, αν θεωρηθεί μεμονωμένα και διαχωρισμένα μετατρέπεται σε ανιστορική αφαίρεση. Ας σκεφτούμε λ.χ. την έννοια του κράτους, της οικονομίας ή της πατριαρχίας. Τόσο ο οικονομικός αναγωγισμός όσο και ο μεθοδολογικός πλουραλισμός, που υπονοεί την ανεξαρτησία των επιμέρους σφαιρών της ζωής, αποτελούν στην πραγματικότητα καπιταλιστικές ιδεολογικές μορφές και αντιστοιχούν στον τρόπο ύπαρξης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, σε αντίθεση με τη μαρξική διαλεκτική μέθοδο.

Ο Λούκατς αποδίδει στην ιστορία έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα που τη διαφοροποιεί ριζικά από τη φύση. Η ιστορία «είναι παντού προϊόν του ανθρώπου και της ανάπτυξης της κοινωνίας». Σύμφωνα με τον Λούκατς, είναι, κατ' αρχήν, δυνατό για την ανθρωπότητα να αποκτήσει συνείδηση, να διαμορφώσει και να κατευθύνει την ιστορία ελεύθερα και ενεργά, δεδομένων των κατάλληλων συνθηκών. Από την άλλη πλευρά, η φύση είναι μια ανεξάρτητη πραγματικότητα, την οποία τα υποκείμενα μπορούν να βιώσουν και να μελετήσουν, αλλά ποτέ να μετασχηματίσουν στην ουσία της. Η θεωρητική τους κατανόηση δεν μπορεί ποτέ να οδηγήσει σε οποιαδήποτε πρακτική τροποποίηση των νόμων της, αλλά, στην καλύτερη περίπτωση, στη χειραγώγηση ή την εξουδετέρωσή τους.

2. Για την έννοια της μορφής αντικειμενικότητας, αντιγράφουμε από το Κώστας Καβουλάκος, *Ιστορία και πράξη. Η φιλοσοφία της πράξης στον Γκέοργκ Λούκατς*, Εκδόσεις Τόπος, 2018, σελ. 122: «[Η] μορφή αντικειμενικότητας διαμεσολαβεί την εκάστοτε ιστορικά πραγματωμένη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, γι' αυτό και είναι σε θέση να επεξηγήσει τη μεταβαλλόμενη, ιστορικά-κοινωνικά καθορισμένη συγκρότηση της ίδιας της πραγματικότητας».

Ο Λούκατς απορρίπτει ως θεμελιωδώς εσφαλμένη την προσπάθεια του Ένγκελς να επεκτείνει την υλιστική διαλεκτική στη φύση. Για τον Λούκατς, η διαλεκτική της φύσης δεν μπορεί ποτέ να υπερβεί μια διαλεκτική της κίνησης την οποία παρακολουθεί ο αποστασιοποιημένος παρατηρητής, καθώς το υποκείμενο δεν μπορεί να ενσωματωθεί στη διαλεκτική διαδικασία, τουλάχιστον όχι στο στάδιο που έχει φθάσει μέχρι τώρα. Σύμφωνα με αυτό, οι φυσικές επιστήμες παράγουν γνώση μέσω της παρατήρησης, της αφαίρεσης και του πειραματισμού, που περιλαμβάνουν την κατασκευή ενός τεχνητού περιβάλλοντος στο οποίο μια δεδομένη διαδικασία μπορεί να παρατηρηθεί χωρίς την ενοχλητική «παρέμβαση» υποκειμενικών ή ποιοτικών παραγόντων – δηλαδή, απομονωμένη από κάθε ανθρώπινη δράση. Οι φυσικές επιστήμες είναι έτσι πάνω απ' όλα *ενατενιστικές* κατά τον Λούκατς, διότι ο στόχος τους είναι να αντανακλούν μια πραγματικότητα που η ανθρωπότητα δεν μπορεί να μετασχηματίσει στις θεμελιώδεις δομές της, την οποία πρέπει να αποδεχτεί ως δεδομένη και την οποία πρέπει να προσπαθήσει να χρησιμοποιήσει.

Και η ιστορία μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο απλής ενατένισης σε συνθήκες πραγματοποίησης. Ωστόσο, προϊόν του αντικειμενικού ιστορικού γίνεσθαι είναι η ανάδυση μιας υποκειμενικότητας που μπορεί να κατανοήσει την αντικειμενικότητα ως τις δικές της αλλοτριωμένες δυνάμεις, καθώς και η ταυτόχρονη ανάδυση μιας αντικειμενικότητας που συγκροτείται με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι κατανοητή από την υποκειμενικότητα. Αυτή η υποκειμενικότητα δεν είναι το άτομο αλλά το προλεταριάτο. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ανθρωπότητας παύουν να αντιμετωπίζονται σαν απομονωμένες και αποσυνδεδεμένες στιγμές μιας αλλότριας

διαδικασίας. Αντίθετα, κατανοούνται από το προλεταριάτο ως ολότητα. Η συνείδησή του δεν είναι η συνείδηση *περί* ενός αντικειμένου που στέκει απέναντί του αλλά η αυτοσυνείδηση του αντικειμένου, και αυτή η πράξη της συνειδητοποίησης *ανατρέπει τη μορφή αντικειμενικότητας του αντικειμένου της*, δηλαδή τη σχέση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου. Από τη σκοπιά του προλεταριάτου, αυτογνωσία και γνώση της ολότητας συμπίπτουν, έτσι ώστε το προλεταριάτο να είναι ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο της δικής του γνώσης.

Ωστόσο, μόνο υπό συγκεκριμένες συνθήκες μπορούν να αναδυθούν τάξεις και να αποκτήσουν ταξική συνείδηση ικανή να αντιληφθεί την κοινωνία στην ολότητά της. Η ταυτότητα υποκειμένου και αντικειμένου είναι μια ιστορική κατάσταση κατά την οποία η αυτοκατανόηση μιας τάξης είναι ταυτόχρονα η αντικειμενική κατανόηση του χαρακτήρα της κοινωνίας ως ολότητας, όπου η προώθηση των συμφερόντων αυτής της τάξης είναι συνώνυμη με την προώθηση των συμφερόντων ολόκληρης της κοινωνίας και όπου αυτή η τάξη δεν αντιπροσωπεύει τίποτε άλλο παρά τις αντιφάσεις της ιστορίας που έχουν γίνει συνειδητές και οι ενέργειές της είναι η αναγκαία συνειδητή εκπλήρωση των αντικειμενικών δυνατοτήτων της ιστορικής εξέλιξης. Για τον Λούκατς, μόνο το προλεταριάτο πληροί όλες αυτές τις προϋποθέσεις και ενσαρκώνει το «ταυτό υποκείμενο-αντικείμενο, το υποκείμενο της ενεργητικής πράξης».

Αυτό είναι το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η θέση του περί της μεθόδου: «Ορθόδοξος μαρξισμός δεν σημαίνει άκριτη αποδοχή των συμπερασμάτων της έρευνας του Μαρξ, δεν σημαίνει “πίστη” σε αυτή ή την άλλη θέση ούτε ερμηνεία ενός “ιερού” βιβλίου. Η ορθοδοξία στον μαρξισμό αφορά αποκλειστικά τη *μέθοδο*. Είναι η

επιστημονική πεποίθηση ότι στον διαλεκτικό μαρξισμό έχει βρεθεί η σωστή μέθοδος έρευνας και ότι αυτή τη μέθοδο μπορούμε να την αναπτύξουμε, να την επεκτείνουμε και να την εμβαθύνουμε μόνο στο πνεύμα των θεμελιωτών της». Όταν ο Λούκατς μιλάει για «μέθοδο» εννοεί την πρακτική της σύλληψης των γεγονότων και των διαδικασιών ως όψεων της ολότητας, με άλλα λόγια, από τη σκοπιά της προλεταριακής επανάστασης. Όταν ο Λούκατς ισχυρίζεται ότι η προσήλωση στη μέθοδο του Μαρξ είναι το κριτήριο της ορθοδοξίας στον μαρξισμό, δεν έχει κατά νου κάτι απλώς θεωρητικό, αλλά την ενότητα θεωρίας και πράξης στην προλεταριακή επανάσταση.

Θεωρία της προλεταριακής επανάστασης

Ο Λούκατς παρουσιάζει την επαναστατική στιγμή ως το αποτέλεσμα της αντικειμενικής ιστορικής διαδικασίας και ταυτόχρονα ως την ηθελημένη, ελεύθερη και συνειδητή πράξη της ανθρώπινης υποκειμενικότητας. Είναι η διαλεκτική σύνθεση υποκειμένου και αντικείμενου, θεωρίας και πράξης, συνείδησης και είναι. Ως αντικείμενο, η ολότητα της ιστορικής διαδικασίας είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούν την ταξική κοινωνία. Ως υποκείμενο, είναι το προλεταριάτο ως συλλογικό σώμα που ενσωματώνει τα άτομα και τις ομάδες που αποτελούν τα συστατικά του μέρη. Ως θεωρία, είναι η συστηματοποίηση των γεγονότων, των αξιών και των εννοιών και η αντιμετώπισή τους ως μη στατικών αλλά εν κινήσει οντοτήτων μέσω της ιστορικής υλιστικής διαλεκτικής. Ως πρακτική, είναι η κινητοποίηση και η δραστηριότητα του προλεταριάτου για την πλήρη ανατροπή της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ως ταυτότητα όλων αυτών των στιγμών, η ολότητα είναι η σύγκλιση τους, από τον

πραγματικό, ιστορικά δεδομένο αφηρημένο χαρακτήρα τους και τον διαχωρισμό τους, στην ολική συγχώνευση της επαναστατικής συνθήκης. Η ιστορική διαδικασία παράγει την υποκειμενικότητα και την αντικειμενικότητα. Στην πρώιμη ανάπτυξή τους, είναι σχετικά διακριτές μεταξύ τους και μη προσδιορισμένες. Η ίδια η εξέλιξή τους καθιστά τη διαλεκτική τους αλληλεπίδραση πιο συγκεκριμένη και πολύπλοκη, σφραγίζοντας έτσι τον καθορισμένο και αλληλοεξαρτώμενο χαρακτήρα τους. Η ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους ως πλήρως πραγματοποιημένων προσδιορισμών είναι η στιγμή που επιτυγχάνεται η ταυτότητα μεταξύ τους.

Στο *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, η στιγμή της επανάστασης παρουσιάζεται ως το αποκορύφωμα μιας θεωρητικο-πρακτικής διαδικασίας συγκρότησης του ταυτού υποκειμένου-αντικείμενου (δηλ. ενός υποκειμένου του οποίου η συνείδηση είναι αυτοσυνείδηση και η αυτοσυνείδηση είναι άμεσα πρακτική αυτοέκφραση), ως ενότητα θεωρίας και πράξης. Για να γίνει αυτό περισσότερο κατανοητό παραθέτουμε ένα απόσπασμα από το βιβλίο.

«Ο Μαρξ μας προτρέπει να κατανοήσουμε τον “αισθητό κόσμο”, το αντικείμενο, την πραγματικότητα ως ανθρώπινη αισθητή δραστηριότητα. Αυτό συνεπάγεται ότι ο άνθρωπος αποκτά συνείδηση του εαυτού του ως κοινωνικού όντος, ως ταυτόχρονα υποκειμένου και αντικείμενου του κοινωνικοϊστορικού γίγνεσθαι. Ο άνθρωπος της φεουδαρχικής κοινωνίας δεν μπορούσε να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού του ως κοινωνικού όντος, διότι οι κοινωνικές του σχέσεις είχαν ακόμα από πολλές απόψεις φυσικό χαρακτήρα. Η κοινωνία στην ολότητά της ήταν σε ελάχιστο βαθμό ενιαία οργανωμένη ώστε να περιλαμβάνει το σύνολο των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και έτσι να εμφανίζεται στη συνείδηση ως

η πραγματικότητα του ανθρώπου [...] Η αστική κοινωνία είναι αυτή που φέρνει εις πέρας αυτή τη διαδικασία κοινωνικοποίησης της κοινωνίας. Ο καπιταλισμός γκρεμίζει τόσο όλους τους χωροχρονικούς φραγμούς μεταξύ των διαφορετικών χωρών και περιοχών, όσο και τους νομικούς διαχωρισμούς της νομοκατεστημένης ταξικής διαστρωμάτωσης. Στον κόσμο του, στον κόσμο της τυπικής ισότητας όλων των ανθρώπων, οι οικονομικές σχέσεις που ρύθμιζαν άμεσα τον μεταβολισμό μεταξύ ανθρώπου και φύσης εξαφανίζονται σταδιακά. Ο άνθρωπος γίνεται κοινωνικό ον, με την πραγματική έννοια της λέξης. Η κοινωνία γίνεται η πραγματικότητα του ανθρώπου.³

3. Βέβαια οφείλουμε να προσθέσουμε ότι στην υλική κοινότητα του κεφαλαίου αυτό που μας ενώνει είναι ταυτόχρονα αυτό που μας χωρίζει: η ισοπέδωση των χωροχρονικών φραγμών μεταξύ διαφορετικών περιοχών και των νομικών διαχωρισμών των νομοκατεστημένων τάξεων αποτελεί ταυτόχρονα τη διάρρηξη κάθε οργανικής ενότητας και τη διάλυση κάθε κοινότητας εκτός από την κοινότητα του χρήματος. Παραφράζοντας τον Ντεμπόρ, μπορούμε να πούμε ότι το κεφάλαιο συνενώνει το διαχωρισμένο, αλλά το συνενώνει σαν διαχωρισμένο, εμβαθύνοντας τον διαχωρισμό μεταξύ των διαφορετικών σφαιρών της ζωής και μεταξύ των ατόμων. Το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση είναι ο «ολοκληρωμένος διαχωρισμός». Μόνο εντός της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης συγκροτείται μια ολότητα που στέκεται απέναντι από τα άτομα –το κεφάλαιο– που καταβροχθίζει τα πάντα στο πέρασμά της. Σε αυτή ακριβώς τη βάση μπορεί και το προλεταριάτο να αναπτυχθεί κι αυτό ως ολότητα ανατρέποντας και καταργώντας την πραγματοποίηση, καθώς γίνεται το ταυτό υποκειμένο-αντικείμενο της ιστορίας. Εντός της προλεταριακής επανάστασης συγκροτείται μια νέα μη αλλοτριωμένη ολότητα όπου το διαφορετικό συνεχίζει να υπάρχει αλλά ως ενοποιημένο και όχι πια ως διαχωρισμένο – χωρίς να υφίσταται την ισοπεδωτική επίδραση της καθολικής πραγματικής αφαίρεσης εντός της διαδικασίας της καπιταλιστικής αξιοποίησης.

Έτσι η αναγνώριση της κοινωνίας ως πραγματικότητας γίνεται εφικτή μόνο στο πλαίσιο του καπιταλισμού, της αστικής κοινωνίας. Ωστόσο, η τάξη που εμφανίζεται ως ιστορικός φορέας αυτής της ανατροπής, η αστική τάξη, εκτελεί αυτή της τη λειτουργία ακόμα ασυνείδητα. Οι κοινωνικές δυνάμεις που απελευθέρωσε, εκείνες οι δυνάμεις που την έφεραν στην εξουσία, της αντιπαράγονται σαν δεύτερη φύση, μια φύση όμως που είναι πιο άψυχη και πιο αδιαπέραστη από ό,τι υπήρξε η φύση της φεουδαρχίας. Μόνο με την εμφάνιση του προλεταριάτου ολοκληρώνεται η γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας. Και ολοκληρώνεται διότι μόνο από την ταξική σκοπιά του προλεταριάτου γίνεται ορατή η ολότητα της κοινωνίας. Μαζί με τον ιστορικό υλισμό γεννήθηκε η θεωρία “των όρων για την απελευθέρωση του προλεταριάτου” και η θεωρία της πραγματικότητας ως της συνολικής διαδικασίας ανάπτυξης της κοινωνίας. Αυτό έγινε εφικτό μόνο επειδή για το προλεταριάτο συνιστά ζωτική ανάγκη, ζήτημα ζωής και θανάτου, το να έχει πλήρη σαφήνεια για την ταξική του θέση· επειδή η ταξική του θέση μπορεί να συλληφθεί μόνο μέσα από τη γνώση της κοινωνίας ως ολότητας και επειδή αναπόφευκτη προϋπόθεση αυτής της γνώσης είναι η δράση του. Συνεπώς, η ενότητα θεωρίας και πράξης είναι απλώς η άλλη πλευρά της ιστορικο-κοινωνικής θέσης του προλεταριάτου: από τη σκοπιά του προλεταριάτου, αυτογνωσία και γνώση της ολότητας συμπίπτουν, έτσι ώστε το προλεταριάτο να είναι ταυτόχρονα υποκείμενο και αντικείμενο της δικής του γνώσης» («Τι είναι ο ορθόδοξος μαρξισμός;»).

Αν και ο Λούκατς αποδίδει έναν κρίσιμο ρόλο στην οργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος, το ζήτημα της επανάστασης είναι γι’ αυτόν ουσιαστικά εκείνο της θριαμβευτικής ανόδου της προλεταριακής

ταξικής συνείδησης (εξ ου και ο τίτλος του βιβλίου). Όπως το θέτει ο Λούκατς: «η μεταμόρφωση της συνείδησης είναι η ίδια η επαναστατική διαδικασία [...] η δύναμη κάθε κοινωνίας είναι στην ουσία μια πνευματική δύναμη, από την οποία μόνο η γνώση μπορεί να μας απελευθερώσει. Όχι βέβαια μια αφηρημένη γνώση που μένει μόνο στο επίπεδο του μυαλού, αλλά μια γνώση που παίρνει σάρκα και οστά, η “πρακτική-κριτική δραστηριότητα” σύμφωνα με τα λόγια του Μαρξ [...] Το εμπόδιο που ορθώνεται [...] είναι καθαρά ιδεολογικό. Ακόμα και εν μέσω της θανάσιμης κρίσης του καπιταλισμού, πλατιές μάζες του προλεταριάτου αντιμετωπίζουν το κράτος, το δίκαιο και την οικονομία της αστικής τάξης ως το μοναδικό δυνατό περιβάλλον της ύπαρξής τους». Ωστόσο, «όσο αλήθεια είναι ότι μια οργάνωση εξουσίας μπορεί να επιβιώσει μόνο εάν είναι σε θέση να επιβάλλεται με τη βία, όσο συχνά χρειάζεται, ενάντια στην αντιστεκόμενη θέληση ατόμων ή ομάδων, άλλο τόσο αλήθεια είναι ότι δεν θα μπορούσε να επιβιώσει εάν ήταν αναγκασμένη να χρησιμοποιεί βία σε κάθε στιγμή της λειτουργίας της. Εάν εμφανιστεί αυτή η αναγκαιότητα, τότε η επανάσταση είναι ήδη δεδομένο γεγονός: η οργάνωση εξουσίας βρίσκεται ήδη σε αντίφαση με την οικονομική βάση της κοινωνίας και αυτή η αντίφαση αντανakλάται στα μυαλά των ανθρώπων με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην θεωρούν πλέον την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων ως φυσική αναγκαιότητα και να αντιτάσσουν βία στη βία. Χωρίς να αρνούμαστε την οικονομική βάση αυτής της κατάστασης, πρέπει να προστεθεί ότι η αλλαγή μιας οργάνωσης εξουσίας είναι εφικτή μόνο όταν έχει ήδη κλονιστεί η πίστη τόσο των κυρίαρχων όσο και των κυριαρχούμενων τάξεων ότι η υφιστάμενη τάξη πραγμάτων είναι η μόνη δυνατή. Η επανάσταση στο σύστημα πα-

ραγωγής είναι η αναγκαία προϋπόθεση για αυτό. Ωστόσο, η ίδια η ανατροπή μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο από ανθρώπους από ανθρώπους που έχουν χειραφετηθεί – πνευματικά και συναισθηματικά – από την εξουσία της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων» («Νομιμότητα και παρανομία»).

Εδώ είναι αναγκαίο να κάνουμε μια αναφορά σε μια έννοια που εισάγει ο Λούκατς στο *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, την έννοια της «αποδιδόμενης (zugerechnet) συνείδησης». Αναφέρει σχετικά ο Λούκατς στο δοκίμιο «Ταξική συνείδηση»: «Ταξική συνείδηση είναι η ορθολογικά αρμόζουσα αντίδραση που αποδίδεται σε μια συγκεκριμένη τυπική θέση εντός της διαδικασίας παραγωγής. Επομένως αυτή η συνείδηση δεν είναι ούτε το άθροισμα ούτε ο μέσος όρος αυτών που σκέφτονται, αισθάνονται κ.λπ. τα μεμονωμένα άτομα που σχηματίζουν την τάξη. Και όμως, η σημαντική, από ιστορική άποψη, δραστηριότητα της τάξης ως ολότητας προσδιορίζεται εντέλει από αυτή τη συνείδηση και όχι από τη σκέψη κ.λπ. του ατόμου και μπορεί να κατανοηθεί μόνο σε σχέση με αυτή τη συνείδηση. Αυτός ο προσδιορισμός καθορίζει εκ των προτέρων την απόσταση που χωρίζει την ταξική συνείδηση από τις σκέψεις των ανθρώπων σχετικά με την κατάσταση της ζωής τους, σκέψεις που προκύπτουν εμπειρικά και που μπορούν να περιγραφούν και να ερμηνευθούν ψυχολογικά. Δεν πρέπει ωστόσο να σταματήσουμε στην απλή διαπίστωση αυτής της απόστασης ή ακόμα και σε μια γενική τυπική καταγραφή των συσχετισμών που προκύπτουν. Αντίθετα, πρέπει να εξεταστούν τα εξής: πρώτον, εάν αυτή η απόσταση είναι διαφορετική για τις διάφορες τάξεις ανάλογα με τη διαφορετική τους σχέση με την οικονομικο-κοινωνική ολότητα της οποίας είναι μέλη, και εάν αυτή η διαφορά είναι τόσο μεγάλη ώστε να προκύπτει ποι-

οτική διαφορά. Και δεύτερον, τι σημαίνουν *πρακτικά* για την ανάπτυξη της κοινωνίας αυτές οι διαφορετικές σχέσεις μεταξύ της αντικειμενικής οικονομικής ολότητας, της αποδιδόμενης ταξικής συνείδησης και των πραγματικών, ψυχολογικών σκέψεων των ανθρώπων πάνω στην κατάσταση της ζωής τους. Ποια είναι εντέλει η *πρακτική-ιστορική λειτουργία* της ταξικής συνείδησης».

Η αποδιδόμενη ταξική συνείδηση αναφέρεται στη συνείδηση που θα είχαν οι άνθρωποι εάν ήταν ικανοί να συλλάβουν ολοκληρωμένα την κατάσταση της ζωής τους, τα συμφέροντα που προκύπτουν απ' αυτήν, τόσο σε σχέση με την άμεση πρακτική τους όσο και σε σχέση με τη συνολική κοινωνική δομή. Μια συνηθισμένη κριτική που γίνεται σε αυτή την έννοια είναι ότι αποτελεί απλώς μια «ορθολογική κατασκευή» που λειτουργεί ως «εξωτερικό κριτήριο» με το οποίο κρίνεται το «ψεύδος» της εμπειρικής ταξικής συνείδησης και, κατά συνέπεια, οδηγεί στον δογματισμό και στη θεωρητική θεμελίωση της «δικτατορίας της πρωτοπορίας». Στην πραγματικότητα όμως ο Λούκατς εδώ αναφέρεται σε μια μορφή συνείδησης που γίνεται αντικειμενικά δυνατή εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας με έναν ιστορικά εμμενή τρόπο. Η προλεταριακή ταξική συνείδηση είναι *πραγματική* διότι οι τάσεις που ενυπάρχουν στην κοινωνία την καθιστούν αντικειμενικά δυνατή. Η συνείδηση της ενότητας του προλεταριάτου διαμορφώνεται βέβαια πριν τη θεωρητικοποίησή της μέσα από τις πράξεις της αντίστασης και της εξέγερσης, μέσα από την ταξική πάλη. Καθώς όμως η ταξική πάλη αναπτύσσεται και οργανώνεται στην πορεία προς την επανάσταση, τίθεται το ζήτημα της μεσολάβησης μεταξύ των λιγότερο και περισσότερο αναπτυγμένων μορφών συνείδησης του προλεταριάτου καθώς και το ζήτημα της ενεργητικής παρέμβασης

για να αρθούν οι πρώτες στο επίπεδο των δεύτερων. Συνεπώς, η αποδιδόμενη ταξική συνείδηση είναι η έλλογη έκφραση και εξήγηση των αγώνων του αυτοσυνειδητοποιούμενου προλεταριάτου, η θεωρητική μορφή που αυτοί λαμβάνουν και η οποία αποτελεί μέρος αυτής της διαδικασίας αυτοσυνειδητοποίησης.

Άλλωστε, όπως σημειώνει ο Λούκατς στο δοκίμιο «Η Ρόζα Λούξεμπουργκ ως μαρξίστρια»: «Η Ρόζα Λούξεμπουργκ αντιλήφθηκε από νωρίς ότι η οργάνωση είναι πολύ περισσότερο συνέπεια παρά προϋπόθεση της επαναστατικής διαδικασίας, όπως και ότι το προλεταριάτο μπορεί να συγκροτηθεί σε τάξη μόνο μέσα στη διαδικασία και μέσω της διαδικασίας». Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι ο Λούκατς αναθέτει στο κόμμα τον ρόλο του εκπροσώπου της αποδιδόμενης ταξικής συνείδησης και της καθοδήγησης της επαναστατικής διαδικασίας, αποδίδει μεγάλη σημασία στην επινόηση των εργατικών συμβουλίων, την οποία θεωρεί σημάδι για το γεγονός «ότι η ταξική συνείδηση του προλεταριάτου είναι έτοιμη να υπερβεί νικηφόρα τον αστικό χαρακτήρα των ηγετών του» («Ταξική συνείδηση»). Όπως γράφει: «το εργατικό συμβούλιο είναι το πολιτικό και οικονομικό ξεπέραςμα της καπιταλιστικής πραγματοποίησης» το οποίο «καλείται να εξαλείψει τον χωροχρονικό κατακερματισμό του προλεταριάτου» και «να ενώσει την οικονομία και την πολιτική, μέσα στην πραγματική ενότητα της δράσης, συμβάλλοντας έτσι στην άμβλυνση του διαλεκτικού διχασμού μεταξύ άμεσων συμφερόντων και τελικού στόχου» (ό.π.).

Σε κάθε περίπτωση, οι μορφές μεσολάβησης μεταξύ της εμπειρικής συνείδησης της τάξης και της προλεταριακής ταξικής συνείδησης είναι ένα υπαρκτό διακύβευμα, που μπορεί να επιλυθεί μόνο μέσω μιας δυναμικής διαδικασίας εντός του ταξικού

ανταγωνιστικού κινήματος, και περιλαμβάνει όλες τις μορφές οργάνωσης της προλεταριακής εμπειρίας και τις συγκρούσεις τους, από τις αναρχικές και κομμουνιστικές πολιτικές ομάδες και καταλήψεις, τα αναρχικά φεστιβάλ βιβλίου, τις εκδόσεις και τους κύκλους αυτομόρφωσης, μέχρι τις διαφορετικές μορφές οργάνωσης των αγώνων που προκύπτουν ιστορικά.

Πραγματοποίηση

Μια μεγάλη τομή του *Ιστορία και ταξική συνείδηση* έγκειται στη θέση ότι τα κοινωνικά φαινόμενα μπορούν να κατανοηθούν επαρκώς μόνο μέσω μιας «περίπλοκης διαδικασίας διαμεσολάβησης» που οδηγεί στη γνώση της ιστορικής διαδικασίας στην ολότητά της. Η «πραγματικότητα δεν είναι, γίνεται», σύμφωνα με τον Λούκατς. Κεντρικό στοιχείο της θεώρησής του είναι ο απεγκλωβισμός από την απλή αμεσότητα, από αυτό που αντιλαμβανόμαστε για τον καπιταλιστικό κόσμο μέσω της απλής ενατένισής του.

Η υπέρβαση αυτής της αμεσότητας δεν είναι μια απλή διαδικασία: η κυριαρχία της εμπορευματικής μορφής στον καπιταλισμό έχει ως αποτέλεσμα οι σχέσεις μεταξύ των προσώπων να λαμβάνουν τον χαρακτήρα του πράγματος. Όπως λέει και ο Μαρξ, η κοινωνική σχέση μεταξύ των ανθρώπων παίρνει τη φαντασμαγορική μορφή μιας σχέσης μεταξύ πραγμάτων. Για να γίνει κατανοητό τι σημαίνει αυτό θα πρέπει να επεκταθούμε λίγο παραπάνω. Όπως γράφει ο Μαρξ στην ενότητα για τον φετιχιστικό χαρακτήρα του εμπορεύματος στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*: «οι ατομικές εργασίες δρουν στην πράξη σαν μέλη της συνολικής εργασίας της κοινωνίας μόνο μέσω των σχέσεων στις οποίες η ανταλλαγή φέρνει τα προϊόντα εργασίας μεταξύ τους και μέσω

αυτών των προϊόντων τους παραγωγούς. Για αυτό οι κοινωνικές σχέσεις των ατομικών τους εργασιών φαίνονται στους τελειοταίους αυτό που είναι, δηλαδή όχι σαν άμεσα κοινωνικές σχέσεις των προσώπων στις δουλειές τους, μα αντίθετα σαν εμπράγματα σχέσεις των προσώπων και σαν κοινωνικές σχέσεις πραγμάτων».

Δηλαδή, στον καπιταλισμό, οι ατομικές εργασίες αποκτούν κοινωνική μορφή μόνο μέσω της μεσολάβησης της ανταλλαγής, της σχέσης δηλαδή μεταξύ των προϊόντων των εκάστοτε εργασιών. Στην καπιταλιστική παραγωγή η εργασία δεν είναι άμεσα κοινωνική. Η εργασία ενός παραγωγού εμπορευμάτων δεν ρυθμίζεται άμεσα από την κοινωνία στη συγκεκριμένη μορφή της. Ο κάθε παραγωγός παράγει ανεξάρτητα τα προϊόντα του, τα οποία φέρνει στη συνέχεια στην αγορά. Η εργασία κάθε παραγωγού εμπορευμάτων γίνεται κοινωνική μόνο χάρη στο γεγονός ότι το προϊόν του εξομοιώνεται με τα προϊόντα των άλλων παραγωγών εμπορευμάτων όταν ανταλλάσσεται στην αγορά και η εργασία του εξομοιώνεται έτσι με την εργασία όλων των άλλων μελών της κοινωνίας και με όλα τα άλλα είδη εργασίας. Με άλλα λόγια, η εργασία γίνεται κοινωνική μόνο όταν παίρνει το χαρακτηριστικό της ομοιογενοποιημένης εργασίας. Δεν υπάρχει κανένα εκ των προτέρων οργανωμένο σχέδιο για την κοινωνικοποίηση του καταμερισμού της εργασίας και η μόνη ένδειξη ότι η εργασία ενός συγκεκριμένου παραγωγού περιλαμβάνεται μέσα στο κοινωνικό σύστημα παραγωγής είναι η ανταλλαγή του προϊόντος της συγκεκριμένης εργασίας του με κάθε άλλο προϊόν. Η εργασία γίνεται κοινωνική μόνο «παίρνοντας τη μορφή του άμεσα αντιθέτου της, της αφηρημένης γενικής εργασίας»,⁴

4. Κ. Μαρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2010.

δηλαδή τη μορφή της εξίσωσης με όλα τα άλλα είδη εργασίας.

Έτσι, οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ατομικών εργασιών δεν είναι άμεσες κοινωνικές σχέσεις ανθρώπων αλλά σχέσεις πραγμάτων. Ο Μαρξ δεν αρκείται να πει «φαίνονται σαν να είναι» αλλά λέει «φαίνονται αυτό που είναι», ακριβώς διότι ο φετιχισμός έχει υλική διάσταση. Δεν είναι άμεσες κοινωνικές σχέσεις ανθρώπων που κατόπιν διαστρεβλώνονται και φαίνονται σαν να είναι σχέσεις πραγμάτων λόγω παραπλάνησης ή απλής απόκρυψης, αλλά είναι **σχέσεις πραγμάτων που διαμεσολαβούν τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων**. Οι κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων δεν είναι άμεσες αλλά διαμεσολαβημένες από την ανταλλαγή εμπορευμάτων.

Ο ίδιος ο Μαρξ χρησιμοποιεί την έννοια της πραγματοποίησης στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*. Όπως γράφει: «στους τύπους [...] κεφάλαιο-τόκος, γη-γαιοπρόσοδος, εργασία-μισθός εργασίας, σ' αυτή την οικονομική τριάδα, ως τη συνάρτηση των συστατικών μερών της αξίας και του πλούτου γενικά με τις πηγές του, ολοκληρώνεται η μυστικοποίηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, η πραγματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, η άμεση σύμφυση των υλικών σχέσεων παραγωγής με τον ιστορικό και κοινωνικό τους προσδιορισμό: ο μαγεμένος, αναποδογυρισμένος και αντεστραμμένος κόσμος, τον οποίο στοιχειώνουν ο Monsieur le Capital και η Madame la Terre ως κοινωνικοί χαρακτήρες και ταυτόχρονα με άμεσο τρόπο ως απλά πράγματα. Αποτελεί το μεγάλο επίτευγμα της κλασικής οικονομικής επιστήμης ότι επέλυσε αυτή τη φαύλη επίφαση, αυτή την εξαπάτηση, την εξαντικειμενίκευση και την οστεοποίηση των διάφορων κοινωνικών στοιχείων του πλούτου μεταξύ τους, αυτή την προσωποποίηση των πραγμάτων και

την πραγματοποίηση των σχέσεων παραγωγής, αυτή τη religion of every day's life» (σ. 1019). Είναι βέβαιο ότι ο Λούκατς γνώριζε το παραπάνω απόσπασμα εφόσον αλλού παραπέμπει ακριβώς σε αυτό.

Η πραγματοποίηση των σχέσεων παραγωγής δεν είναι αποτέλεσμα της σκόπιμης συνειδητής δραστηριότητας των ανθρώπων, αλλά αντιθέτως συμβαίνει ανεξαρτήτως του αν το συνειδητοποιούν ή όχι. Η αξία αποτελεί μεν την αντικειμενική έκφραση μιας κοινωνικής σχέσης που παράγεται από τους ανθρώπους, αλλά δεν είναι *διάφανη/εμφανής σε αυτούς*. Υπάρχει συνεπώς μια αντικειμενικότητα της όλης διαδικασίας η οποία όχι μόνο δεν προέρχεται από τη συνείδηση των δρώντων αλλά είναι ανεξάρτητη αυτής της συνείδησης. Εμφανίζεται σαν *φυσική σχέση*, και αυτή είναι η τελευταία αντιστροφή που επιτελεί ο φετιχισμός του εμπορεύματος: ότι δηλαδή ιστορικά καθορισμένες σχέσεις εμφανίζονται σαν φυσικές σχέσεις.

Σε αυτή ακριβώς τη βάση ο Λούκατς γράφει ότι: «η φετιχιστική φαινομενικότητα της καθαρής αντικειμενικότητας στις οικονομικές σχέσεις αποκρύπτει τον χαρακτήρα τους ως σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και τις μετατρέπει σε δεύτερη φύση που περιβάλλει τους ανθρώπους και η οποία διέπεται από μια φαταλιστική νομοτέλεια». Και συμπληρώνει ότι: «πρέπει πάντα να εκκινούμε από αυτή την αμεσότητα, από τις πραγματοποιημένες νομοτέλειες» και ότι αυτές οι μορφές εμφάνισης των ανθρώπινων σχέσεων «δεν είναι σε καμία περίπτωση απλώς μορφές σκέψης, αλλά είναι μορφές αντικειμενικότητας της τωρινής αστικής κοινωνίας. Επομένως η άρση τους, εάν πρόκειται να αρθούν πραγματικά, δεν μπορεί να είναι μια απλή κίνηση της σκέψης, αλλά θα πρέπει να φτάσει στην *πρακτική* άρση τους ως *μορφών ζωής της κοινωνίας*».

Σε αυτό το σημείο η θέση του Λούκατς ταυτίζεται ακριβώς με ό,τι γράφει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*: ακόμα και όταν η θεωρία δείξει τι κρύβεται κάτω από αυτό το πέπλο, το πέπλο δεν διαλύεται, διότι το πέπλο αυτό αποτελεί *κοινωνική αντικειμενικότητα*: «Αυτό λοιπόν που ισχύει *μόνο για αυτή την ιδιαίτερη μορφή παραγωγής, για την εμπορευματική παραγωγή*, ότι δηλαδή ο ειδικός κοινωνικός χαρακτήρας των ανεξάρτητων της μιας από την άλλη ατομικών εργασιών συνίσταται στο ότι είναι ίσες σαν ανθρώπινη εργασία και ότι παίρνει τη μορφή του αξιακού χαρακτήρα των προϊόντων εργασίας, φαίνεται, πριν όπως και ύστερα απ' αυτή την ανακάλυψη, στους ανθρώπους που επηρεάζονται από τις σχέσεις της εμπορευματικής παραγωγής *εξίσου οριστική, όπως και η μορφή του αέρα σαν φυσικού σώματος έμεινε η ίδια ύστερα από την επιστημονική ανάλυση του αέρα στα στοιχεία του*» (Το *Κεφάλαιο*, πρώτος τόμος, η έμφαση δική μας). Η κοινωνική πραγματικότητα εμφανίζεται ως κάτι αιώνιο, άχρονο και φυσικό. Ιστορία δεν υπάρχει πια.

Η αντικειμενική διάσταση του φαινομένου και η ανεξαρτησία του από τη συνείδηση των ανθρώπων (μια μυστήρια, αντιφατική ανεξαρτησία, διότι είναι συνάμα απόλυτα εξαρτημένη από την ίδια τους τη δραστηριότητα) συγκροτεί μια *σχέση κυριαρχίας*: «Πραγματικά, ο αξιακός χαρακτήρας των προϊόντων εργασίας παγιώνεται μόνο με την πραγματοποίησή τους σαν αξιακά μεγέθη. Τα τελευταία μεταβάλλονται διαρκώς, ανεξάρτητα από τη θέληση, την πρόγνωση και τις πράξεις των προσώπων που ανταλλάσσουν. Η δική τους κοινωνική κίνηση έχει για αυτούς τη μορφή μιας κίνησης πραγμάτων που τους ελέγχουν αντί να τα ελέγχουν» (ό.π.). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η συνήθης κριτική που ασκείται στον Λούκατς (ακόμα και από τον ίδιο

του τον εαυτό στην Εισαγωγή του 1967) ότι ταυτίζει την πραγματοποίηση με την αντικειμενοποίηση δεν μπορεί να σταθεί. Η πραγματοποίηση είναι μια συγκεκριμένη, ιστορική μορφή αντικειμενοποίησης που συναντάται μόνο εντός του κεφαλαιοκρατικού κόσμου.

Το φαινόμενο της πραγματοποίησης «πλήττει» τόσο την αστική τάξη όσο και το προλεταριάτο. Η αστική τάξη, έχοντας κάθε συμφέρον στη διατήρηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, είναι ανίκανη να υπερβεί την απλή φαινομενικότητα των καπιταλιστικών σχέσεων, τον αφηρημένο εμπειρισμό. Αντίθετα, στο προλεταριάτο *ως τάξη* ενυπάρχει η αντικειμενική δυνατότητα αυτής της υπέρβασης ακριβώς λόγω της θέσης του στην καπιταλιστική παραγωγή. Όσο και αν ο μεμονωμένος εργάτης έχει την ψευδαίσθηση ότι είναι υποκείμενο της ζωής του, η άμεση ύπαρξή του του επιβάλλει τη γνώση ότι είναι απλό αντικείμενο της παραγωγικής διαδικασίας, αφού είναι αναγκασμένος να αντικειμενοποιεί την εργασιακή του δύναμη απέναντι στη συνολική του προσωπικότητα και να την πουλάει ως εμπόρευμα που του ανήκει. Έρχεται αντιμέτωπος με την ίδια του τη δραστηριότητα σαν κάτι ξένο προς αυτόν που τον εξουσιάζει. Αυτή όμως η διχοτόμηση καθιστά δυνατή τη συνειδητοποίηση της κατάστασης: ο προλετάριος αναγνωρίζει στο εμπόρευμα τον εαυτό του, η συνείδησή του γίνεται η αυτοσυνείδηση του εμπορεύματος. Η καπιταλιστική κοινωνία αυτοαποκαλύπτεται, το πέπλο της πραγματοποίησης παραμερίζεται (αλλά δεν διαλύεται άμεσα) και έρχεται στην επιφάνεια ο πραγματικός, ζωντανός πυρήνας της εμπορευματικής παραγωγής: οι σχέσεις μεταξύ ανθρώπων. Αυτή η αυτογνωσία είναι πρακτική γνώση, αφού αλλάζει το ίδιο το αντικείμενο της γνώσης, δηλαδή το προλεταριάτο. Η σκοπιά του προλεταριάτου είναι η σκοπιά της ολότη-

τας των κοινωνικών σχέσεων, είναι η σκοπιά από την οποία η τάξη μπορεί να διεισδύσει ενεργά στην κοινωνική πραγματικότητα και να την αλλάξει, είναι με λίγα λόγια η σκοπιά της αλήθειας. Η αλήθεια είναι για το προλεταριάτο ένα αποφασιστικό όπλο, αφού για να είναι νικηφόρος ο αγώνας του πρέπει να κατανοήσει την αληθινή φύση της καπιταλιστικής κοινωνίας, να *συλλάβει την πραγματικότητα*. Σύμμαχός του σε αυτό είναι η *αυτοκριτική*, βασική προϋπόθεση για τη σύλληψη της αλήθειας και την ανάπτυξη της ταξικής του συνείδησης. Έτσι, το προλεταριάτο διεξάγει έναν διπλό αγώνα: από τη μια ενάντια στην εκμεταλλευτική καπιταλιστική κοινωνία και από τη άλλη ενάντια στον ίδιο του τον εαυτό, που πάντα βρίσκεται υπό την επίδραση των πραγματοποιημένων και πραγματοποιητικών καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Νίκη του προλεταριάτου σημαίνει αυτοκατάργησή του, αφού μέσω της επαναστατικής του πράξης καταργεί τους όρους της ύπαρξής του, δηλαδή τους όρους ύπαρξης της καπιταλιστικής κοινωνίας, και δημιουργεί την αταξική κοινωνία.

Μάιος 2024

